DOI: [10.32702/2307-2105-2019.3.38](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.3.38)

УДК 378.095

*С. О. Назарко,
к. е. н., доцент, заступник директора з науково-педагогічної роботи,
Чернігівський інститут МАУП, м. Чернігів*

ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ВИДУ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*S. O. Nazarko
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Deputy Director for Scientific and Pedagogical Work, Chernihiv Institute of MAUP, Chernihiv*

THE EFFICIENCY OF REGIONAL HIGHER EDUCATION AS A MODERN ECONOMIC ACTIVITY

В статті проаналізовано реформування національної вищої освіти, яке почалося з моменту прийняття нової редакції Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.). З'ясовано, що МОН відповідно до пропонованого документу розробив пакет змін, які поступово почали втілюватися в життя. Деякі новатії, закладені в пакет змін, вже реалізовано, але робота з реалізації реформ за визначеними законом напрямками триває.

Автором зазначено, що одним із реформаційних напрямів є підготовка висококваліфікованих фахівців, компетенції яких формуються у вищій освіті і відтворюються на ринку праці. Оскільки, сучасні потреби ринку праці пов'язані з поглибленням ринкових відносин, структурними змінами і циклічними коливаннями в економіці та стрімким розвитком бізнес-середовища. Як наслідок, змінилися вимоги до вмінь і навичок працівників, їхньої освіти та професіонального досвіду.

Тому в статті акцентувалося на проблемі взаємодії системи вищої освіти з ринком праці є актуальним імперативом сьогодення на державному і особливо на регіональному рівнях. В цьому контексті дослідження проводилось в напрямку вивчення попиту та пропозиції в сферах вищої освіти і праці регіону.

Modernization of Ukraine's economy in the conditions of globalization and strengthening of integration processes requires the formation of innovative components of its economic potential. Consequently, higher education should aim at training highly skilled, competitive specialists in accordance with the needs of the region through information on changes in demand for professions and qualifications.

The reform of the national higher education began with the adoption of the new wording of the Law of Ukraine "On Higher Education" (2014). MES, in accordance with the proposed document, has developed a package of changes that have gradually begun to be put into practice. Some innovations incorporated in the package of changes have already been implemented, but work on the implementation of reforms in the areas determined by law continues.

One of the reform directions is the training of highly skilled professionals, whose competencies are formed in higher education and are reproduced in the labor market. Thus, higher education and

vocational training are the determining factors in the employment of graduates of higher education institutions. The quality of the human resources potential of the labor market depends on their level. After all, youth is the country's largest strategic resource. On the one hand, young age promotes high mobility, openness, readiness for change and job search, and on the other hand, young people lack the relevant experience to be competitive in the labor market.

As modern labor market needs are connected with the deepening of market relations, structural changes and cyclical fluctuations in the economy and the rapid development of the business environment. As a result, the requirements for skills and abilities of employees, their education and professional experience have changed.

Therefore, the problem of interaction of the system of higher education with the labor market is an actual imperative of the present at the state and especially at the regional level. In this context, the study was conducted to study demand and supply in the areas of higher education and labor in the region.

Ключові слова: вища освіта; абітурієнт; профорієнтація; професійне самовизначення; безробітні; ринок праці; працевлаштування.

Key words: higher education; entrant; vocational guidance; professional self-determination; unemployed; labor market; employment.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та інтеграції, які посилюються у результаті безпрецедентного розвитку світової економіки, суттєво змінюють світ і формують нові суспільні виклики.

За цих умов система вищої освіти повинна сформувати у молодих людей уміння орієнтуватись у повсякденному економічному та соціальному середовищі, адаптуватись до його вимог в напрямку вибору професії, отримання знань, необхідних, як для життєвої самореалізації так і для формування людського потенціалу, стати засобом формування нової генерації висококваліфікованих кадрів.

Проте якісні параметри розвитку вищої освіти продовжують хвилювати суспільство, оскільки заклади вищої освіти (ЗВО) орієнтуються лише на передачу знань і умінь та слабо реагують на соціально-економічні зміни. Багато роботодавців стверджують, що украй слабкою є фактична підготовка випускників, це обумовлює, з одного боку, надлишок на ринку праці фахівців певних напрямів підготовки, а з іншого – дефіцит висококваліфікованих кадрів за окремими спеціальностями. Очевидно, що без відповідності ринку освіти і ринку праці інші складові реформування освіти значною мірою втрачатимуть свою вагу [8].

Аналіз досліджень і публікацій та невирішені частини проблеми. Аналізу вищої освіти держави і регіону та проблемам зайнятості населення присвячені праці багатьох дослідників, серед яких варто виділити роботи: Г.Андрощука, В.Антонюк, Т.Боголіб, О.Бріт, І.Грищенко, О.Грішної, Н.Гук, М.Згуровського, І.Каленюк, Є.Качана, А.Колота, В.Кущенко, Е.Лібанової, Л.Лісогор, О.Лазора, Т.Оболєнської, В. Онікієнка, В.Петюха, У.Садової, М. Семикіної, Л.Семіва.

Проте аналіз взаємозв'язків та взаємозалежності ринку вищої освіти від окремих факторів на державному і регіональному рівнях, невідповідність між попитом та пропозицією на ринку праці вказує на необхідність їх поглибленого вивчення й розробки практичних рекомендацій щодо усунення існуючих диспропорцій.

Мета і завдання наукової роботи. Метою є обґрунтування теоретичних аспектів і розробка практичних рекомендацій щодо співпраці й перспектив розвитку вищої освіти та ринку праці регіону.

Досягнення зазначеної мети обумовило необхідність актуалізації та розв'язання наступних завдань: обґрунтувати теоретичні аспекти розвитку вищої освіти і ринку праці регіону та їх окремих елементів; сформувати систему показників та методичний інструментарій аналізу залежності вищої освіти та ринку праці на регіональному рівні; провести моніторинг чинників, які впливають на формування вищої освіти регіону; дослідити фактори мотиваційного впливу на професійну орієнтацію молоді; виявити взаємозв'язок просторових та організаційних потреб регіонального ринку праці у фахівцях вищого кваліфікаційного рівня; детермінувати заходи щодо збалансування вищої освіти та кон'юнктури регіонального ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Україна має досить розвинену систему освіти. Тому у міжнародному рейтингу оцінки людського розвитку країн світу вона займає досить високу позицію – 84 місце серед 188 країн у 2018 р. При цьому, Україна випереджає більшість країн ЄС за охоплення вищою освітою – 79 % [4].

Протягом періоду (1990-2013 рр.) зростання кількості закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації, а також чисельності студентів було головним трендом у розвитку вищої освіти України. Період характеризується масовим наданням ліцензій для діяльності у вищій освіті Міністерством освіти і науки України: як результат, у 2013 р. ліцензований обсяг підготовки у закладах вищої освіти перевищив 2 млн студентських місць, у той час як кількість випускників середньої школи була в кілька разів меншою [11].

Якщо порівнювати загальнодержавний і регіональний рівні, то можна простежити таку тенденцію. На сьогодні в Україні налічується 372 закладів I-II рівнів акредитації та 289 закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації (університети, інститути, академії) на 42153,2 тис. осіб. На території Чернігівської області функціонує 25 навчальних закладів різних форм власності. Це 2 університети, 1 інститут, 1 академія, 11 коледжів та 1 технікум. У регіоні здійснює освітню діяльність 9 відокремлених структурних підрозділів закладів вищої освіти на 1014,7 тис. осіб. Мережа постійно формується в просторі та часі. Структура зазнає як кількісних так і якісних змін [13].

Проте турбує не стільки кількість закладів, скільки можливість ефективного їх функціонування, їхня відповідність планам професійної підготовки фахівців за європейськими стандартами та відповідність регіональним економічним потребам [10]. Йдеться, передусім, про дію ринкових механізмів як у приватних, так і в державних вишах. Зокрема конкурентні відносини виступають важливим чинником підвищення якості вищої освіти. Відповідно, головною функцією ЗВО є забезпечення підготовки висококваліфікованих, конкурентоздатних фахівців.

Необхідно, зазначити, що важливою складовою реформи сфери вищої освіти є процес оптимізації мережі вишів. Однак, це не повинно розглядатися як спосіб зменшення кількості закладів вищої освіти або збереження та функціонування регіональних ЗВО. Це мають бути зміни в плануванні, фінансуванні, процесі надання та гарантування якості вищої освіти. Дуже важливо, щоб фахівці, зайняті в освітній галузі, йшли в ногу з майбутніми змінами й активно реагували і регулювали процеси вищої освіти відповідно до обставин, що змінюються [12].

Основу потреб у вищій освіті складають мотиви вибору майбутньої професії. Варто погодитися з думкою Ф.Котлера, вибір індивіда є результатом складної взаємодії факторів культурного, соціального, особистого і психологічного характеру [7].

З метою вивчення професійних намірів випускників, сформованості їх життєвої перспективи та професійного самовизначення стосовно вищої освіти в вересні 2018 року було організовано проведення соціологічного опитування учнів 11-х класів загальноосвітніх шкіл м. Чернігова. Генеральну сукупність становили учні випускних класів ЗНЗ (1000 осіб). Для проведення дослідження було визначено обсяг вибірки, що становив 10% від генеральної сукупності, тобто 100 осіб.

Отже, період збору даних – вересень 2018 року. Метод збору даних – особисте опитування. Інструмент збору даних – опитувальна анкета. Анкета складалась із запитань, в яких визначені фактори та мотиви вибору майбутньої професії, види діяльності, що найбільше відповідають здібностям випускників, їх професійні плани після закінчення навчального закладу [9].

Одним із основних факторів, який впливає на формування престижу професії в очах респондентів є рівень її оплачуваності. Що цікаво, в листопаді 2018 року Дослідницьким центром Міжнародного кадрового порталу проведено дослідження в різних регіонах України щодо престижності професій на ринку праці [6]. Отримані результати свідчать, що престиж професії залежить від затребуваності фахівців на ринку праці, що визначається як макроекономічною ситуацією в регіоні, так і соціально-політичною кон'юнктурою. Однак основним показником престижності професії є її оплачуваність. Отже, наші дослідження співпадають. Таким чином, рівень доходу, який приносить професія напряму впливає на її популярність та престиж.

Традиційно рейтинг найбільш потрібних професій в Україні очолюють представники ІТ-галузі.

Аналіз анкет показав, що випускники традиційно хочуть вступати на «Право», «Менеджмент», однак зовсім не вибирають технічні спеціальності, які затребувані на ринку праці, найпрестижнішими виявились професії, пов'язані з правоохоронною діяльністю, економічними спеціальностями та фінансами, що зазначили 60% випускників, професії інженерного спрямування (10%), освіта-педагогічні науки (9% опитаних) і т.д.

Головні причини, через які випускники ще професійно не визначились – незнання своїх власних інтересів, здібностей та відсутність необхідної інформації про професії (12%). На вирішення цієї проблеми повинні бути зорієнтовані регіональні програми профорієнтації з метою формування первинних професійних навичок. Це дозволило б збалансувати існуючі ресурси та мінімізувати втрати реального сектору економіки від надлишку не затребуваних професій.

Проведене опитування ще раз засвідчило суттєву відмінність бажань молоді та реальної потреби в працівниках на регіональному ринку праці.

Таку ситуацію зрозуміти неважко, достатньо проаналізувати статистику за останні роки державного замовлення. Загальна кількість місць державного замовлення зазнавала відчутних змін, проте їх розподіл між галузями залишався фактично сталим. На денній формі навчання відбулося незначне скорочення частки суспільних наук на користь інженерії [5]. Проте домінування залишається серед економічних і правових спеціальностей.

Проблема надлишкової кваліфікації не нова і певною мірою може вважатися об'єктивним явищем, з одного боку – це неефективність освітньої політики, а з іншого боку, у разі скорочення виробництва, падає попит на інженерні спеціальності. Освітня сфера має розвиватися швидше від виробництва, забезпечуючи випереджальне зростання знань, що саме по собі є чинником прогресу [2].

Насторожує і інший момент – освітня міграція, яка міцно зайняла в міграційному потоці третє за значимістю місце після трудової міграції та переселення співвітчизників [3].

У той же час, можливість вчитися за кордоном, що відкрилася для української молоді, загрожує Україні втратою інтелектуального капіталу у разі неповернення після закінчення навчання.

Іншими словами, важливо створити можливості для працевлаштування і кар'єрного зростання для української молоді з метою зацікавити залишитися у своїй країні. І це можна вирішити тільки шляхом реформ. Парадокс у тому, що реформи потребують відповідних кадрів, а умови для них у нашій країні бажають кращого...

Таким чином, успішне реформування вищої освіти повинне базуватися на принципах системного підходу з урахуванням як насутишних реалій, так і перспектив виходу з кризи. Стратегічними завданнями реформування регіональної вищої освіти є трансформація кількісних показників освітніх послуг у якісні. Цей трансформаційний процес має спиратися на оцінку потреб регіону у фахівцях різних сфер діяльності в розподілі по галузях, видах діяльності. Повинні бути враховані кон'юнктура ринку праці, демографічна ситуація, зовнішньоекономічні зв'язки, соціальні аспекти вищої освіти і т. інше.

Ринок праці як інструмент регулювання ринку фахівців із вищою освітою регіону. Інноваційно-технологічні процеси вимагають релевантних фахівців на ринку праці. Освітня система маючи застарілі стандарти продовжує робити ставку на теорію, а навчальні програми банально не відповідають викликам часу і не надають практичних знань. На виході маємо невідповідність вищої освіти вимогам ринку праці.

Водночас слід зазначити, що ринок праці і ринок освітніх послуг мають виражений регіональний характер. Населення різних територій одержують різну за якісними характеристиками вищу освіту. За цих умов роботодавці все частіше незадоволені рівнем підготовки та компетенцією випускників. Вони прагнуть, щоб молодь уміла генерувати нові ідеї і швидко адаптувалась до змін і нововведень. На ринку праці у переліку вакантних посад трапляються нові назви професій, такі як «ІТ-генетик», «урбаніст-еколог», «інтернет-маркетолог», «нано-медик», «web-дизайнер», «журналіст-блогер», «віртуальний юрист», «соціальний працівник соціальних мереж» і т.ін. Тож наявності знань і досвіду в одній сфері вже недостатньо для задоволення потреб сучасної економіки. Єдине, що залишається випускникам, – перекваліфіковуватися або шукати будь-яку роботу не за фахом [15]. Щоб вирішити цю ситуацію потрібна координація зусиль Міносвіти, Мінекономіки, Мінсоцполітики, Державної служби зайнятості, бізнесу та самими закладами вищої освіти.

Щодо ситуації на регіональному ринку праці, то на сьогодні вона більш аніж драматична. За даними Чернігівського регіонального центру зайнятості на кінець грудня 2018 року в області рівень безробіття серед молоді віком 15-24 рр. становив 12,7%. Серед осіб віком 25–29 рр. цей показник дорівнював 19,43%. Це свідчить про низьку конкурентоспроможність молодих фахівців на ринку праці. Роботодавець адекватно оцінює ефективність вкладень у персонал. Тому, щоб претендувати на конкурсну посаду, крім диплому потрібно надати більш вагомі докази своєї компетентності [16].

Із загальної кількості зареєстрованих упродовж 2018 року безробітних кожен четвертий мав вищу освіту, 11,5% – базову та неповну вищу освіту, 45 % закінчили професійно-технічні навчальні заклади, середню освіту мали 26,5 % .

Значне збільшення чисельності безробітних в області за останній період зумовлене проведенням заходів щодо оптимізації зайнятості в бюджетній сфері, в наслідок чого зростає кількість безробітних за такими професійними групами, як: вищі державні службовці, законодавці, керівники, менеджери, професіонали, освітяни, науковці і т. ін. Це вказує на те, що наявність вищої освіти не є гарантією зайнятості, вона дає лише певні переваги в зайнятості. В той же час зростання чисельності дипломованих фахівців у складі безробітних свідчить про відсутність збалансованості між розвитком системи вищої освіти та ринку праці регіону. І як наслідок, збільшується частка випускників закладів вищої освіти, які працевлаштовуються не за отриманою спеціальністю. Це в свою чергу, знижує цінність здобутої вищої освіти, а інвестиції вкладені в освітній процес не дають відповідної віддачі [1].

Ще один аспект який вказує на дисбаланс між вищою освітою і регіональним ринком праці це розмір заробітної плати. Відсутність зв'язку між рівнем освіти і рівнем реального доходу накладає відбиток на мотивацію студентів при одержанні вищої освіти. Адже 58% вакансій на Чернігівщині пропонують мінімальну зарплатню, 38% – від мінімальної до середньої по області [16]. Відповідно у працівників відсутній стимул у досягненні високих кінцевих результатів праці. А це зумовлює не лише низький рівень продуктивності праці, але й зниження якості та конкурентоспроможності продукції. Таким чином, ще однією причиною зростання прихованого безробіття серед молоді є низький рівень заробітної плати. Також, негативний вплив на ринок праці області має кризова демографічна ситуація та міграційні процеси, які останнім часом активізувалися [14].

Отже, ринок праці чуттєво реагує на процеси, що відбуваються в економіці та суспільно-політичному житті, як регіону так і країни.

Висновок. Звісно, зазначені проблеми не мають вирішуватись самостійно міністерствами на рівні держави, а в партнерстві з органами влади та місцевого самоврядування, роботодавцями, профспілками, громадськими організаціями й службами зайнятості.

Перелік використаних джерел.

1. Антонюк В. П. Вища освіта України у системі відносин ринку праці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.evd-journal.org/download/2015/2\(40\)/pdf/18-Antonuk.pdf](http://www.evd-journal.org/download/2015/2(40)/pdf/18-Antonuk.pdf).
2. Вища освіта для безробітного: кого вчить Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/47628>.
3. Головне управління статистики у Чернігівській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chernigivstat.gov.ua>.

4. Доповідь ООН про людський розвиток за 2018 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/images/stories/HDR2018/UKR_Ukraine_HDR2018.pdf.
5. Дослідження аналітичного центру CEDOS. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua>.
6. Дослідницький центр «Міжнародного кадрового порталу» (HeadHunter Україна). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hh.ua>.
7. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер; пер. с англ. – М. : Ростинтэр, 1996. – 704 с.
8. Куценко В. І. Вища і післядипломна освіта в ринкових умовах / За наук. Ред. д.е.н., проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України 2009. – 224 с.
9. Назарко С. О. Соціологічні аспекти формування світогляду молоді через призму престижності професії / М. І. Мурашко, С. О. Назарко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету: зб. – Чернігів: ЧДТУ, 2010. - № 41. – С. 32–38 (Серія «Економічні науки»).
10. Назарко С. О. Соціальні аспекти модернізації регіонального розвитку в умовах інтеграції ринку освітніх послуг: монографія / М. П. Бутко, М. І. Мурашко, С. О. Назарко. – Чернігів: Десна Поліграф, 2013. – 240 с.
11. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases>.
12. Оптимізація мережі ВНЗ: бажаний результат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reform/58357>.
13. Статистичні збірники «Вищі навчальні заклади Чернігівської області» «Освіта Чернігівщини», «Показники розвитку освіти Чернігівської області», «Інформаційно-статистичні матеріали». Ч., 2000 – 2018 рр.
14. Тупичак Л. Л. Ринок праці регіону як головний чинник визначення потреб в освітніх послугах / Л. Л. Тупичак. // Демократичне врядування. - 2013.
15. Університети та бізнес: міжнародний досвід співпраці та перспективи для України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cost.ua/news/421-college-business-cooperation>.
16. Чернігівський регіональний центр зайнятості. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/chg/control/uk/index>.

References.

1. Antonyuk V.P. (2015), Higher education of Ukraine in the system of relations of the labor market, available at: [http://www.evd-journal.org/download/2015/2\(40\)/pdf/18-Antonuk.pdf](http://www.evd-journal.org/download/2015/2(40)/pdf/18-Antonuk.pdf) (Accessed January 24, 2019).
2. Higher education for the unemployed: whom Ukraine teaches (2018), available at: <http://osvita.ua/vnz/47628> (Accessed January 24, 2019).
3. The Main Department of Statistics in the Chernihiv region (2018), available at: <http://www.chernihivstat.gov.ua> (Accessed January 24, 2019).
4. UN Human Development Report, 2018 (2018), available at: http://www.undp.org.ua/images/stories/HDR2018/UKR_Ukraine_HDR2018.pdf (Accessed January 24, 2019).
5. Research of CEDOS Analytical Center (2018), available at: <https://cedos.org.ua> (Accessed January 24, 2019).
6. Research Center «International Human Resources Portal» (HeadHunter Ukraine), available at: <https://hh.ua> (Accessed January 24, 2019).
7. Kotler F. (1996), Fundamentals of Marketing, Rosinter, P. 704.
8. Kutsenko V.I. (2009), Higher and postgraduate education in market conditions, RVPS Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, P. 224.
9. Nazarko S.O. (2010), Sociological Aspects of Formation of Youth's Worldview through the Prism of the Prestige of the Profession, Chernihiv: ChTTU, № 41, pp. 32-38 (Series «Economic Sciences»).
10. Nazarko S.O. (2013), Social aspects of modernization of regional development in the conditions of integration of the market of educational services: a monograph, Chernihiv, Ukraine, Desna Polygraph, P. 240.
11. National report on the state and prospects of education in Ukraine (2018), available at: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases> (Accessed January 24, 2019).
12. Optimization of the university network: the desired result (2018), available at: <https://osvita.ua/vnz/reform/58357> (Accessed January 24, 2019).
13. Statistical collections (2000 - 2018) «Higher educational establishments of Chernihiv region» «Education of Chernihiv region», «Indicators of development of education of Chernihiv region», «Information and statistical materials», Chernihiv, Ukraine, P. 224.
14. Tupyachak L. (2013), Labor market of the region as the main factor determining the needs for educational services, Democratic Governance.
15. Universities and business: international cooperation and perspectives for Ukraine (2018), available at: <http://cost.ua/news/421-college-business-cooperation> (Accessed January 24, 2019).
16. Chernihiv Regional Employment Center(2018), available at: <http://www.dcz.gov.ua/chg/control/uk/index> (Accessed January 24, 2019).